

Ayitboyeva Zilola Babajon qizi

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch
davlat universiteti tayanch doktoranti

E-mail: zilolahaitboyeva8@gmail.com

Telefon: +998 99 529 28 35

UO‘K 81’373.45:343.98

INGLIZ TILIDAN O‘ZLASHGAN KRIMINALISTIK TERMINLARNING O‘ZBEK TILIGA TA’SIRI

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz tilidan o‘zbek kriminalistika terminologiyasiga kirib kelayotgan birliklarning shakllanish omillari, strukturaviy-morfologik moslashuvi hamda semantik transformatsiyalari kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari terminlarning o‘zlashuvi tasodifiy jarayon emasligini, balki xalqaro ilmiy muloqotning kengayishi, texnologik taraqqiyot sur’atlari, amaliy faoliyat ehtiyojlari hamda ta’lim va axborot manbalarining ingliz tiliga tayanishi bilan bevosita bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Maqolada inglizcha manbali terminlarning o‘zbek tilida grammatik qo‘shimchalar qabul qilishi, so‘z birikmalari tarkibida erkin qo‘llanishi va ilmiy-amaliy nutq tizimiga faol singib borishi misollar asosida asoslab beriladi. Bu jarayon ularning faqat leksik darajada emas, balki morfologik va sintaktik jihatdan ham moslashayotganini tasdiqlaydi.

Semantik nuqtai nazardan esa ayrim terminlarda ma’no torayishi, boshqalarida esa kengayishi yoki aniqlashuvi kuzatilishi aniqlanadi. Bu holat terminlarning yangi til muhitida qayta talqin qilinayotganini hamda professional kontekst ta’sirida semantik chegaralari o‘zgarayotganini ko‘rsatadi.

Olingan natijalar o‘zbek kriminalistika terminologiyasini tizimli ravishda o‘rganish, mavjud variantlarni ilmiy asosda me’yorlashtirish va yagona standart asosida qo‘llash zaruratini yana bir bor tasdiqlaydi.

Kalit so‘zlar: kriminalistika terminologiyasi, o‘zlashma terminlar, terminologik tizim, semantik moslashuv, strukturaviy moslashuv, morfologik moslashuv, ingliz tilining ta’siri, til kontaktlari, terminologik me’yorlashtirish,

ilmiy-amaliy diskurs, raqamli kriminalistika, kiberjinoyatchilik, DNK tahlili, kriminalistik identifikatsiya.

Айитбоева Зилола Бабаджон кизи

докторант базовой докторантуры

Ургенчского государственного
университета имени Абу Райхана Беруни

E-mail: zilolahaitboyeva8@gmail.com

Телефон: +998 99 529 28 35

УДК 81'373.45:343.98

ВЛИЯНИЕ ЗАИМСТВОВАННЫХ ИЗ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ НА УЗБЕКСКИЙ ЯЗЫК

Аннотация: В данной статье проводится комплексный анализ факторов формирования, структурно-морфологической адаптации и семантических трансформаций единиц, входящих в узбекскую криминалистическую терминологию из английского языка. Результаты исследования показывают, что заимствование терминов не является случайным процессом, а напрямую связано с расширением международного научного общения, темпами технологического развития, потребностями практической деятельности и опорой образовательных и информационных ресурсов на английский язык.

В статье на основе примеров обосновывается, что термины с английскими источниками принимают грамматические дополнения в узбекском языке, свободно используются в словосочетаниях и активно интегрируются в научно-практическую речевую систему. Этот процесс подтверждает, что они адаптируются не только на лексическом уровне, но и морфологически и синтаксически.

С семантической точки зрения определяется, что в некоторых терминах наблюдается сужение значения, а в других - расширение или уточнение. Эта ситуация показывает, что термины реинтерпретируются

в новой языковой среде и их семантические границы меняются под влиянием профессионального контекста.

Полученные результаты еще раз подтверждают необходимость систематического изучения узбекской криминалистической терминологии, нормализации существующих вариантов на научной основе и применения их на основе единого стандарта.

Ключевые слова: криминалистическая терминология, заимствованные термины, терминологическая система, семантическая адаптация, структурная адаптация, морфологическая адаптация, влияние английского языка, языковые контакты, терминологическая нормализация, научно-практический дискурс, цифровая криминалистика, киберпреступность, ДНК-анализ, криминалистическая идентификация.

Ayitboyeva Zilola Babajon qizi

Doctoral candidate at Urgench State
University named after Abu Rayhan Beruni

Email: zilolahaitboyeva8@gmail.com

Phone: +998 99 529 28 35

UDK 81'373.45:343.98

THE IMPACT OF ENGLISH BORROWED FORENSIC TERMS ON THE UZBEK LANGUAGE

Abstract: This article comprehensively analyzes the factors of formation, structural-morphological adaptation, and semantic transformations of units entering the terminology of Uzbek criminology from the English language. The research results show that the assimilation of terms is not a random process, but is directly related to the expansion of international scientific communication, the pace of technological development, the needs of practical activity, and the reliance of educational and information resources on the English language.

The article substantiates, based on examples, the adoption of grammatical suffixes by terms of English origin in the Uzbek language, their free use in phrases, and their active integration into the scientific and practical speech

system. This process confirms that they are adapting not only at the lexical level, but also morphologically and syntactically.

From a semantic point of view, it is determined that in some terms there is a narrowing of meaning, while in others there is an expansion or clarification. This situation shows that terms are being reinterpreted in a new language environment and their semantic boundaries are changing under the influence of the professional context.

The obtained results once again confirm the need for a systematic study of Uzbek forensic terminology, scientific standardization of existing variants, and their application based on a single standard.

Keywords: *forensic terminology, borrowed terms, terminological system, semantic adaptation, structural adaptation, morphological adaptation, influence of English, language contact, terminological standardization, scientific and practical discourse, digital forensics, cybercrime, DNA analysis, forensic identification.*

Kirish

So‘nggi yillarda global integratsiya jarayonlari nafaqat iqtisodiyot va siyosat, balki ilm-fan va huquqiy tizimlarga ham sezilarli ta‘sir ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, kriminalistika fanida kuzatilayotgan o‘zgarishlar bu jarayonning qanchalik chuqur ekanini yaqqol namoyon etadi. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi, kiberjinoyatchilikning kengayishi hamda transchegaraviy tergov mexanizmlarining murakkablashuvi terminologik tizimning ham yangilanishini talab qilmoqda. Kriminalistika va yuridik diskursda bu atamalarning aniq ma‘nosi, grammatik moslashuvi va qaysi shaklda qabul qilinishi masalasi hali ham to‘liq tadqiq etilmagan.

Amaliy tajriba shuni ko‘rsatadiki, yangi texnologik tushunchalar avvalo ingliz tilidagi ilmiy diskursda shakllanadi va keyinchalik boshqa milliy tizimlarga kirib boradi. Bu holat kriminalistika sohasida ham yaqqol kuzatiladi. Masalan, raqamli dalillar bilan ishlash jarayonida qo‘llaniladigan ko‘plab terminlar dastlab

ingliz tilida paydo bo'lib, keyinchalik mahalliy huquqiy va ilmiy muhitga moslashtiriladi.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi ingliz tilidan kirib kelgan kriminalistika terminlarining o'zbek tilidagi qo'llanishini, ularning fonetik, morfologik va semantik moslashuv xususiyatlarini o'rganishdan iborat. Tadqiqotning vazifalari: inglizcha atamalarining tilga kirish yo'llarini aniqlash; ularning morfologik va semantik xususiyatlarini tahlil qilish; terminologik variantlilik va me'yorlashtirish muammolarini ko'rib chiqish; amaliy tavsiyalar ishlab chiqish [1].

Tadqiqotda korpus lingvistika, terminologik tahlil, qiyosiy metod hamda semantik komponent tahlili usullari qo'llanadi. Tadqiqot materiali sifatida ingliz va o'zbek tillaridagi lingvistik tadqiqotlar, terminologik lug'atlar, ilmiy maqolalar va amaliy soha matnlari olinadi.

Adabiyotlar tahlili

Tilshunoslikda o'zlashmalar va tillararo aloqalar muammosi uzoq yillardan buyon ilmiy tadqiqotlarning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Jumladan, S. G. Thomason va T. Kaufman til kontaktlari ta'sirida yuzaga keladigan leksik hamda semantik o'zgarishlarni tizimli ravishda tahlil qilib, qarz birliklar til rivojida muhim omil ekanini asoslab berganlar [1]. Ularning qarashlari o'zlashma so'zlarning faqat tashqi shakli emas, balki mazmuni ham yangi til muhitiga moslashishini izohlashda mustahkam nazariy poydevor vazifasini bajaradi. P. Baker esa terminologik qatlamda qarz birliklar ayniqsa tez va faol singib borishini ko'rsatib, bu jarayon ingliz tilining xalqaro ilmiy muloqotdagi mavqei bilan chambarchas bog'liqligini ta'kidlaydi [2].

Forensika va kriminalistika terminologiyasining shakllanishini o'rganishda R. Saferstein hamda J. M. Butlarning ishlari alohida ahamiyatga ega. Saferstein kriminalistika atamalarini tizimlashtirib, ularning ilmiy va amaliy faoliyatdagi o'rnini ochib beradi [3], Butler esa DNK tahliliga oid forensik terminlarning mazmuni va qo'llanish doirasini batafsil yoritadi [4]. Ushbu tadqiqotlar kriminalistika terminologiyasining asosiy qismi ingliz tilida shakllanib borayotganini ko'rsatadi.

Raqamli forensika sohasida E. Casey raqamli dalillar va kompyuter jinoyatlariga oid terminlar juda tez yangilanayotganini qayd etadi [5]. Forensik lingvistika yo'nalishida esa M. Coulthard va hammualliflar sud-amaliyotida qo'llaniladigan terminlarning semantik aniqligi hamda ularni me'yorlashtirish zaruratiga e'tibor qaratadilar [6].

O'zbek tilshunosligida S. M. Nishonova inglizcha o'zlashmalar o'zbek tilining lug'at tarkibini boyitayotganini ta'kidlaydi [7], K. S. Nasirova esa bunday birliklarda ma'no jihatidan siljishlar yuz berishini ko'rsatadi [8]. E. V. Savitskaya inglizcha o'zlashmalarning fonetik, morfologik va leksik moslashuv jarayonlarini tahlil qilib, ularning qabul qiluvchi til tizimiga bosqichma-bosqich singib borishini yoritadi [9].

Umuman olganda, mavjud tadqiqotlarda ingliz tilidan kirib kelgan terminlar turli jihatlardan yoritilgan bo'lsa-da, aynan kriminalistik terminlarning o'zbek tiliga ta'siri hamda ularning strukturaviy va semantik moslashuvi masalasi hali yetarli darajada kompleks tarzda o'rganilmagan. Shu sababli, mazkur maqola ushbu yo'nalishda mavjud ilmiy qarashlarni umumlashtirish va ularni tizimli asosda tahlil qilishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot kompleks yondashuv asosida olib borildi. Ish jarayonida tavsifiy, qiyosiy va tahliliy metodlardan foydalanildi hamda ingliz tilidan o'zbek tiliga kirib kelgan kriminalistik terminlar turli ilmiy manbalar materiallari asosida tizimli ravishda saralandi. Toplangan terminlar strukturaviy, morfologik va semantik jihatdan alohida-alohida tahlil qilinib, ularning o'zbek tilidagi real qo'llanish xususiyatlari aniqlashtirildi.

Shuningdek, ilmiy maqolalar, darsliklar, qo'llanmalar va normativ hujjatlar asosida terminlarning amaliy nutqda ishlatilish holatlari kuzatildi. Qiyosiy tahlil orqali inglizcha asl birliklar bilan o'zbek tilidagi variantlar o'rtasidagi farqlar va moslashuv mexanizmlari belgilandi. Olingan natijalar umumlashtirish va tizimlashtirish usullari yordamida qayta ishlanib, tadqiqotning asosiy xulosalari shakllantirildi.

Natijalar va ularning tahlili

Ingliz tilidan kriminalistik terminlarning o'zbek tiliga kirib kelishi birgina sabab bilan izohlanmaydi. Shu o'rinda savol tug'iladi: ingliz tilining kriminalistika terminologiyasiga kirib kelishi tabiiy rivojlanish jarayonimi yoki milliy terminologik tizim uchun muayyan xavflarni ham yuzaga keltiradimi? Mazkur tadqiqot aynan shu masalani o'rganishga qaratilgan.

O'zbekiston sharoitida bu muammo alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki sohada inglizcha o'zlashmalar faol qo'llanilayotgan bo'lsa-da, ularning tizimli ilmiy tahlili yetarli darajada amalga oshirilmagan. Mazkur maqola shu ilmiy bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Birinchi muhim omil – xalqaro ilmiy muloqotning kengayishi va standartlashuv jarayonidir. Bugungi kunda kriminalistika sohasidagi asosiy ilmiy nashrlar, metodik qo'llanmalar hamda professional tavsiyalar asosan ingliz tilida e'lon qilinadi. Natijada yangi ilmiy tushunchalar va terminlar dastlab ingliz tilidagi diskursda shakllanadi, so'ngra boshqa milliy ilmiy muhitlarga kirib boradi.

Masalan, *digital forensics, profiling, crime scene investigation, trace evidence, DNA analysis* kabi terminlar allaqachon xalqaro miqyosda umumqabul qilingan birliklarga aylangan. Ular nafaqat ilmiy maqolalarda, balki amaliy tergov faoliyatida ham keng qo'llaniladi. O'zbek mutaxassislari ham ushbu manbalardan foydalangan holda, ko'pincha terminlarni asl shaklida yoki fonetik jihatdan moslashtirilgan ko'rinishda qabul qilmoqda.

Bunday yondashuv, bir tomondan, xalqaro professional hamkorlikni yengillashtiradi va turli mamlakat ekspertlari o'rtasida terminologik birlikni ta'minlaydi [2]. Ikkinchi tomondan esa, mahalliy terminologik tizimning ichki rivojlanish sur'atiga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatishi mumkin. Aynan shu nuqtada standartlashuv va milliy moslashuv o'rtasidagi muvozanat masalasi dolzarb tus oladi.

Ikkinchi omil – texnologik taraqqiyot va yangi tushunchalarning juda tez sur'atlarda paydo bo'lishidir. Kriminalistika bugungi kunda raqamli muhit bilan uzviy bog'langan fan sohasiga aylangan. Shuning uchun har bir yangi texnologik yechim, dasturiy platforma yoki tergov usuli bilan birga yangi terminologik birliklar ham vujudga kelmoqda.

Masalan, *cybercrime, digital evidence, phishing, malware* kabi tushunchalar bevosita axborot-kommunikatsiya texnologiyalari rivoji natijasida shakllangan. Ular dastlab ingliz tilidagi ilmiy va amaliy diskursda paydo bo'lgan va qisqa vaqt ichida xalqaro miqyosda qo'llanila boshlagan. O'zbek tilida bu terminlarning ayrimlari tarjima qilinib (**kiberjinoyatchilik, raqamli dalillar**), boshqalari esa ko'pincha asl shaklida yoki fonetik jihatdan moslashtirilgan ko'rinishda qo'llanilmoqda.

Mazkur holat, avvalo, amaliy ehtiyoj bilan bog'liq. Yangi jinoyat turlari va tergov usullari tezkor reaksiya talab qiladi, terminologik muhokama va normativ tasdiqlash jarayoni esa ma'lum vaqtni talab etadi. Natijada mutaxassislar mavjud inglizcha terminlarni vaqtincha yoki doimiy ravishda qabul qilishga majbur bo'ladi. Bu esa texnologik innovatsiya va lingvistik moslashuv o'rtasidagi dinamik muvozanatni yuzaga keltiradi.

Shu jihatdan qaraganda, texnologik taraqqiyot terminologik globalizatsiyaning asosiy drayverlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Uchinchi omil – amaliy ehtiyoj va professional muhitning o'ziga xos talablari bilan bog'liq. Kriminalistika nazariy emas, balki bevosita amaliy faoliyatga yo'naltirilgan fan sohasi bo'lgani sababli terminlarning aniqligi, ixchamligi va bir ma'noliligi alohida ahamiyat kasb etadi. Tergov jarayonida vaqt omili muhim bo'lib, tushunchalarning qisqa va aniq ifodalanishi professional samaradorlikni ta'minlaydi.

Ko'plab inglizcha terminlar aynan shu funksional talablarga javob berishi bilan ajralib turadi. Masalan, **profiling** atamasi o'zbek ilmiy va amaliy matnlarida "profiling usuli", "profiling asosida tekshiruv", "profiling natijalari" kabi

birikmalar tarkibida faol qo'llanilmoqda. Bu yerda termin nafaqat o'zining asl shaklini saqlab qolmoqda, balki mahalliy grammatik tizimga ham moslashmoqda.

Xuddi shuningdek, ***trace evidence*** termini ba'zan asl shaklda ishlatilsa, ayrim hollarda "iz dalillari" tarzida tarjima qilinadi. Bu esa professional muhitda terminologik moslashuvning ikki xil yo'nalishda kechayotganini ko'rsatadi: tezkorlikni ta'minlash uchun asl shaklni saqlash va normativ aniqlikni mustahkamlash uchun tarjima variantini qo'llash.

Shunday qilib, amaliy ehtiyoj omili inglizcha terminlarning tez mustahkamlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Professional muhitda qulaylik, aniqlik va tezkorlik ustuvor bo'lgani sababli, terminologik moslashuv jarayoni ko'pincha lingvistik muhokamadan oldin sodir bo'ladi.

To'rtinchi omil - tarjima imkoniyatlarining cheklanganligi hamda terminologik aniqlik masalasi bilan bog'liq. Ayrim kriminalistik tushunchalar mazmun jihatidan tor ixtisoslashgan yoki murakkab semantik qatlamga ega bo'lgani sababli, ularni bitta o'zbekcha so'z orqali to'liq va aniq ifodalash oson emas. Bunday vaziyatda tarjima varianti mazmunni qisman qamrab olishi mumkin, ammo tushunchaning professional konnotatsiyasini to'liq aks ettirmasligi ehtimoli mavjud.

Masalan, ***digital forensics*** atamasini "raqamli kriminalistika" yoki "raqamli ekspertiza" tarzida tarjima qilish mumkin. Biroq amaliy matnlarda ko'pincha aynan inglizcha shakl saqlanadi. Buning sababi shundaki, ushbu termin xalqaro miqyosda aniq metodologik yo'nalishni bildiradi va professional muhitda yagona talqinga ega. Tarjima qilingan variant esa ayrim hollarda umumiyroq yoki kengroq ma'no kasb etishi mumkin.

Xuddi shuningdek, ***profiling*** atamasi ham to'liq tarjima qilingan shakldan ko'ra inglizcha ko'rinishda tez-tez uchraydi [2]. Bu holat terminologik aniqlikni saqlash va tushunmovchiliklarning oldini olish maqsadi bilan izohlanadi. Ya'ni mutaxassislar, ayniqsa xalqaro hamkorlik sharoitida, mazmuniy aniqlikni ustuvor qo'yadilar.

Shu jihatdan qaraganda, tarjima imkoniyatlarining cheklanganligi inglizcha terminlarning saqlanib qolishiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi omillardan biri hisoblanadi. Bu esa terminologik siyosatda aniqlik va milliy moslashuv o'rtasidagi muvozanatni ilmiy asosda hal etishni talab qiladi.

Beshinchi omil - o'quv adabiyotlari va axborot manbalari ta'siri. Bugungi kunda kriminalistika bo'yicha ko'plab darsliklar, qo'llanmalar va onlayn materiallar ingliz tilida yoki inglizcha terminlar faol ishlatilgan holda chop etilmoqda. Talabalar va mutaxassislar aynan shu manbalar orqali bilim olayotgani sababli terminlar ham shu ko'rinishda o'zbek nutqiga ko'chmoqda. Masalan, DNA analysis atamasi o'zbek tilida DNK tahlili shaklida barqarorlashib, DNK tahlili natijalari, DNK tahlili orqali aniqlash kabi birikmalar tarkibida muntazam qo'llanmoqda.

Yuqoridagilardan ko'rinadiki, ingliz tilidan kriminalistik terminlarning o'zbek tiliga kirib kelishi ko'p omilli jarayon bo'lib, u ilmiy muloqot, texnologik rivojlanish, amaliy ehtiyoj, tarjima muammolari va ta'lim manbalari ta'siri bilan belgilanadi. Aynan shu omillar yig'indisi o'zbek kriminalistika terminologiyasining doimiy ravishda yangilanib borishiga sabab bo'lmoqda.

1-jadval. Ingliz tilidan kirib kelgan kriminalistik terminlarning kirib kelish omillari va misollar

Omil	Qisqacha tavsif	Misollar
Xalqaro ilmiy muloqot	Terminlar avvalo ingliz tilida shakllanadi va standart sifatida tarqaladi	digital forensics, DNA analysis -DNK tahlili
Texnologik taraqqiyot	Yangi texnologiyalar yangi terminlarni keltirib chiqaradi	cybercrime - kiberjinoyatchilik, digital evidence - raqamli dalillar
Amaliy ehtiyoj	Qisqa va aniq terminlar professional muhitda tez singadi	Profiling - profiling usuli, trace evidence - iz dalillari
Tarjima cheklovi	Ba'zi terminlarni to'liq va	digital forensics - ko'pincha

	aniq tarjima qilish qiyin	asl shaklda
O'quv manbalari ta'siri	Darslik va qo'llanmalar terminlarni shu ko'rinishda tarqatadi	DNA analysis - DNK tahlili

Izoh: Jadvalda ingliz tilidan kirib kelgan kriminalistik terminlarning o'zbek tiliga o'zlashishiga ta'sir etuvchi asosiy omillar umumlashtirildi. Keltirilgan misollar terminlarning xalqaro ilmiy muhit, texnologik taraqqiyot va amaliy ehtiyojlar ta'sirida shakllanib, o'zbek tiliga turli yo'llar bilan kirib kelayotganini ko'rsatadi. Shuningdek, tarjima imkoniyatlarining cheklanganligi va o'quv manbalarining roli bu jarayonni tezlashtiruvchi muhim omillar ekanini tasdiqlaydi.

Ingliz tilidan kirib kelgan kriminalistik terminlarning strukturaviy va morfologik moslashuvi: Ingliz tilidan kirib kelgan kriminalistik terminlar o'zbek tilida faqat yangi so'zlar sifatida paydo bo'lib qolmay, balki tilning grammatik va sintaktik tizimiga moslashib, real nutq jarayoniga singib boradi. Bu moslashuv jarayoni, odatda, terminlarning qanday shaklda ishlatilishi, qanday qo'shimchalarni qabul qilishi va gap tarkibida qaysi vazifani bajarishi orqali namoyon bo'ladi. Umuman olganda, chet tillardan kirib kelgan birliklarning bunday moslashuvi tilning ichki qonuniyatlari bilan belgilanadi [3].

Amaliy materiallar shuni ko'rsatadiki, kriminalistika sohasida ayrim terminlar asl inglizcha shaklini saqlagan holda, lekin o'zbek tilining grammatik qoidalariga bo'ysungan holda ishlatiladi. Masalan, *profiling* atamasi profiling usuli, profiling asosida tekshiruv, profiling natijalari kabi birikmalar tarkibida qo'llanib, kelishik va egalik qo'shimchalarini erkin qabul qilmoqda. Xuddi shuningdek, *digital forensics* birligi digital forensics bo'yicha ekspertiza, digital forensics xulosasi, digital forensics ma'lumotlari kabi shakllarda ishlatiladi. Bu holat terminlarning leksik jihatdan chet til shaklida qolayotganini, biroq grammatik va sintaktik jihatdan o'zbek tiliga moslashayotganini ko'rsatadi.

Boshqa bir guruh terminlarda esa qisman fonetik va strukturaviy moslashuv kuzatiladi. Masalan, *forensic* komponenti o'zbek tilida "forensik" yoki "forensika" shaklida qo'llanmoqda va keyinchalik o'zbekcha birliklar bilan erkin birikmoqda: *forensik fan, forensik tadqiqotlar, forensika sohasi* kabi konstruksiyalar buning yaqqol misolidir. Bu yerda inglizcha asos avvalo fonetik jihatdan moslashadi, so'ngra o'zbek tilining so'z yasash va birikma hosil qilish modeli asosida yangi terminologik birliklar shakllanadi.

Mazkur holat terminologik moslashuv jarayoni faqat alohida so'z darajasida emas, balki sintaktik va frazeologik birliklar darajasida ham kechayotganini ko'rsatadi. Ya'ni termin o'zining dastlabki shaklini saqlagan holda, mahalliy til tizimining grammatik va morfologik qoidalariga mos ravishda faol ishlatilmoqda.

Shuningdek, ayrim terminlar tarjima qilingan ko'rinishda qo'llanilsa-da, ular ham to'liq grammatik moslashuv jarayonidan o'tmoqda. Masalan, *DNA analysis* atamasi "DNK tahlili" shaklida mustahkamlanib, *DNK tahlili natijalari, DNK tahliliga asoslangan xulosa, DNK tahlili orqali aniqlash* kabi birikmalar tarkibida qo'llanmoqda. Bu esa terminning nafaqat leksik, balki morfologik va sintaktik jihatdan ham o'zbek til tizimiga singib borayotganini ko'rsatadi.

Xuddi shuningdek, *cybercrime* - *kiberjinoyatchilik* birligi ham faol derivatsion jarayonga kirgan: *kiberjinoyatchilikka qarshi kurash, kiberjinoyatchilik holatlari, kiberjinoyatchilikning oldini olish* kabi shakllarda ishlatilmoqda [4]. Bu misollar inglizcha asosga ega terminlarning milliy til ichida yangi semantik va grammatik imkoniyatlar hosil qilayotganini tasdiqlaydi.

Shunday qilib, terminologik moslashuv jarayoni ko'p bosqichli va kompleks xarakterga ega bo'lib, u fonetik, morfologik hamda sintaktik darajalarda namoyon bo'ladi. Bu esa inglizcha o'zlashmalarni passiv birliklar emas, balki o'zbek ilmiy nutqining faol va dinamik komponenti sifatida baholash imkonini beradi.

Amaliy matnlarda ko'pincha parallel shakllar mavjudligi kuzatiladi. Masalan, *trace evidence* atamasi ayrim manbalarda asl inglizcha ko'rinishda qo'llanilsa, boshqa hollarda "iz dalillari" tarzida tarjima qilingan shaklda ishlatiladi. Har ikkala variant ham o'zbek tilining grammatik tizimiga mos

ravishda birikmalar tarkibida erkin qo‘llanmoqda: *trace evidence asosida xulosa* yoki *iz dalillari asosida xulosa*. Bu holat terminologik variantlilikning shakllanayotganini ko‘rsatadi.

Terminologik variantlilik bir tomondan tilning moslashuvchanligini namoyon etsa, ikkinchi tomondan normativ izchillik masalasini kun tartibiga olib chiqadi. Agar parallel shakllar uzoq vaqt davomida birga qo‘llanilsa, terminologik birlikning barqarorligi sustlashishi mumkin. Shu bois bunday variantlarning ilmiy asosda tartibga solinishi muhimdir.

Strukturaviy va morfologik moslashuv jarayonida terminlarning qo‘shimcha qabul qilish qobiliyati alohida e‘tiborga loyiq. Kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, inglizcha asosli terminlar o‘zbek tilida kelishik va egalik qo‘shimchalarini bimalol qabul qilmoqda: *profilingda qo‘llaniladigan usullar, digital forensicsdan olingan ma’lumotlar, forensik tadqiqotlarning natijalari* kabi konstruktsiyalar buning yaqqol misolidir.

Bu jarayon terminlarning faqat vaqtinchalik o‘zlashma emas, balki til tizimiga real singib borayotgan birliklar ekanini ko‘rsatadi. Natijada ularni oddiy chet so‘z sifatida emas, balki o‘zbek ilmiy nutqining faol va funksional unsuri sifatida baholash mumkin [5]. Shu bilan birga, bunday moslashuv terminologik siyosatni ilmiy asosda yo‘lga qo‘yish zaruratini ham yanada kuchaytiradi.

Quyidagi jadvalda ingliz tilidan kirib kelgan ayrim kriminalistik terminlarning o‘zbek tilidagi strukturaviy va morfologik moslashuvi umumlashtirilgan:

2-jadval. Inglizcha kriminalistik terminlarning o‘zbek tilidagi strukturaviy va morfologik moslashuvi

Inglizcha termin	O‘zbekcha qo‘llanish shakllari	Moslashuv ko‘rinishi
profiling	profiling usuli, profiling natijalari	Asl shakl + o‘zbekcha qo‘shimchalar
digital forensics	digital forensics xulosasi, digital forensics bo‘yicha	Asl shakl + sintaktik moslashuv

	ekspertiza	
forensic science	forensik fan, forensik tadqiqotlar	Fonetik moslashuv + gibrid birikma
DNA analysis	DNK tahlili, DNK tahlili natijalari	Tarjima + morfologik moslashuv
cybercrime	kiberjinoyatchilik, kiberjinoyatchilikka qarshi kurash	So‘z yasash orqali moslashuv
trace evidence	trace evidence / iz dalillari	Parallel variantlar

Izoh: Jadvalda ko‘rsatilgan misollar inglizcha kriminalistik terminlarning o‘zbek tilida faol qo‘llanib, grammatik jihatdan moslashayotganini ko‘rsatadi. Ular qo‘shimchalar qabul qilib va so‘z birikmalari tarkibida ishlatilib, ilmiy nutqning faol unsurlariga aylanmoqda. Shu bilan birga, parallel shakllarning mavjudligi terminlarni me‘yorlashtirish zaruratini ham yuzaga chiqaradi.

Ingliz tilidan kirib kelgan kriminalistik terminlarning semantik moslashuvi va ma’no o‘zgarishlari

Ingliz tilidan kirib kelgan kriminalistik terminlar o‘zbek tilida qo‘llanilish jarayonida faqat shakl jihatidan emas, balki ma’no doirasi nuqtai nazaridan ham muayyan transformatsiyaga uchraydi. Bu hodisa semantik moslashuv sifatida namoyon bo‘ladi va terminning yangi til muhitida qanday talqin qilinishi, qaysi kontekstlarda ishlatilishi hamda qaysi tushunchalar chegarasini qamrab olishi bilan belgilanadi.

Amaliy kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, aksariyat hollarda terminning asosiy semantik yadrosi saqlanib qoladi. Biroq qabul qiluvchi til muhitining ehtiyojlari, normativ talablari va professional amaliyoti ta’sirida uning ma’nosi torayishi, kengayishi yoki yanada aniqlashishi mumkin [6]. Demak, semantik moslashuv jarayoni mexanik tarjima emas, balki mazmuniy qayta talqin qilish jarayonidir.

Semantik torayish holatini *profiling* termini misolida kuzatish mumkin. Ingliz tilidagi ilmiy adabiyotlarda ushbu atama shaxsning psixologik, xulqiy,

ijtimoiy, ba'zan esa biologik xususiyatlarini kompleks tahlil qilish jarayonini qamrab oladi. Ya'ni u ko'p qirrali va keng konseptual doiraga ega tushuncha hisoblanadi. O'zbek kriminalistika matnlarida esa *profiling* ko'proq jinoyatchining psixologik portretini tuzish bilan bog'liq ma'noda qo'llanilmoqda. Masalan, *profiling asosida gumondorni aniqlash, profiling natijalari tergov yo'nalishini belgiladi* kabi ifodalarda termin aniq bir amaliy vazifa doirasida talqin etiladi.

Bu holat terminning qabul qiluvchi til muhitida ma'no jihatidan torayganini ko'rsatadi. Bunda terminning dastlabki keng konseptual mazmuni saqlanib qolgan bo'lsa-da, amaliy ehtiyojlar uni aniqroq, torroq va funksionalroq ma'noda qo'llashga olib keladi. Shunday qilib, semantik moslashuv jarayoni terminologik integratsiyaning muhim bosqichlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Aksincha, ayrim terminlarda ma'no kengayishi kuzatiladi. Bunga cybercrime (kiberjinoyatchilik) atamasini misol qilib keltirish mumkin. Dastlab bu termin asosan kompyuter tizimlariga noqonuniy kirish bilan bog'liq harakatlarni ifodalagan bo'lsa, o'zbek tilidagi hozirgi qo'llanishda u internet orqali sodir etiladigan firibgarlik, shaxsiy ma'lumotlarni o'g'irlash, onlayn tahdid, soxta sahifalar orqali aldash kabi turli ko'rinishlarni ham qamrab oluvchi kengroq tushuncha sifatida ishlatilmoqda. Masalan, kiberjinoyatchilikka qarshi kurash, kiberjinoyatchilik holatlari ko'paymoqda kabi birikmalar terminning keng semantik doirada qo'llanayotganini ko'rsatadi.

Semantik moslashuvning aniqlashuvi va ixtisoslashuvi digital forensics atamasida yaqqol ko'rinadi. Ingliz tilida bu tushuncha raqamli muhitdagi turli ma'lumotlarni tekshirish va tahlil qilishni umumiy ma'noda ifodalaydi. O'zbek kriminalistika diskursida esa u ko'pincha kompyuterlar, mobil qurilmalar va elektron tashuvchilardagi ma'lumotlarni kriminalistik ekspertiza qilish ma'nosida ishlatiladi. Masalan, digital forensics bo'yicha ekspertiza, digital forensics xulosasiga ko'ra kabi birikmalar terminning aynan kriminalistik tekshiruv kontekstida mustahkamlanganini ko'rsatadi. Bu holat terminning ma'nosi umumiy texnik doiradan aniqroq amaliy soha doirasiga moslashganini anglatadi [7].

DNA analysis (DNK tahlili) atamasida ham shunga o'xshash semantik jarayon kuzatiladi. Biologiya va tibbiyotda bu tushuncha genetik tadqiqotlarning keng doirasini qamrab olsa, o'zbek kriminalistik matnlarida u asosan shaxsni aniqlash, qarindoshlikni tekshirish yoki jinoyat joyidan topilgan biologik izlarni solishtirish bilan bog'liq ma'noda ishlatiladi. Masalan, DNK tahlili natijalari gumondorni tasdiqladi, DNK tahlili orqali shaxs aniqlandi kabi ifodalar terminning aynan kriminalistik vazifaga yo'naltirilgan ma'noda mustahkamlanganini ko'rsatadi. Bu yerda terminning semantik doirasi toraygan, lekin ayni paytda aniq va funksional bo'lib qolgan.

Semantik moslashuv jarayonida noto'g'ri yoki noaniq talqin qilish xavfi ham yuzaga keladi. Masalan, trace evidence atamasi ba'zi matnlarda faqat "ko'rinadigan izlar" ma'nosida tushunilishi mumkin, holbuki kriminalistikada bu tushuncha mikroizlar, tolalar, biologik qoldiqlar va boshqa ko'plab mayda dalillarni ham o'z ichiga oladi. Shu sababli, o'zbek tilidagi iz dalillari shakli ba'zan terminning to'liq semantik hajmini yetarli darajada ifodalamay qolishi mumkin. Bu esa terminlarni izohlash va me'yorlashtirish zaruratini kuchaytiradi [8].

Yana bir muhim jihat – terminlarning kontekstga bog'liq ravishda ma'no o'zgarishidir. Semantik moslashuv har doim ham so'zning lug'aviy mazmuni doirasida sodir bo'lmaydi; ko'pincha u termin qo'llanilayotgan professional muhit va diskurs bilan belgilanadi. Shu sababli ayrim birliklar turli kontekstlarda turlicha talqin qilinishi mumkin.

Masalan, *forensic* komponenti umumiy til muhitida "sudga oid" yoki "ekspertiza bilan bog'liq" ma'noda tushunilishi ehtimoli mavjud. Biroq kriminalistika doirasida ushbu birlik ancha tor va ixtisoslashgan mazmun kasb etadi. *Forensik tahlil*, *forensik tadqiqotlar*, *forensik ekspertiza* kabi birikmalarda u ma'lum bir ilmiy-amaliy faoliyat yo'nalishini, ya'ni jinoyatni ochish va dalillarni ilmiy usulda tekshirishga qaratilgan maxsus metodologiyani bildiradi.

Bu yerda terminning ma'nosi nafaqat tarjima orqali, balki professional kontekst orqali aniqlashmoqda. Ya'ni kontekst semantik chegaralarni belgilovchi asosiy omil sifatida namoyon bo'ladi. Shunday qilib, semantik moslashuv jarayoni

ko'p qatlamli xarakterga ega bo'lib, u leksik, funksional va diskursiv darajalarda amalga oshadi.

Mazkur holat terminologik integratsiya jarayonida kontekstual aniqlikning muhimligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Umuman olganda, ingliz tilidan kirib kelgan kriminalistik terminlarning semantik moslashuvi ularning o'zbek tilidagi real qo'llanish doirasini shakllantiradi. Termin yangi til muhitiga o'tganida uning ma'no chegaralari o'zgarmasdan qolmaydi: ayrim hollarda mazmun torayadi, ba'zan esa aksincha, kengayadi yoki yanada aniqlashadi. Bu o'zgarishlar tasodifiy emas, balki professional ehtiyoj, normativ muhit va ilmiy diskurs talablari bilan belgilanadi.

Semantik torayish ko'pincha amaliy faoliyat bilan bog'liq vazifalar doirasida yuz bersa, ma'no kengayishi yoki aniqlashuvi terminning yangi ilmiy kontekstda qayta talqin qilinishi natijasida sodir bo'ladi. Shunday qilib, semantik moslashuv terminologik integratsiyaning faol bosqichi sifatida namoyon bo'ladi va qabul qiluvchi tilning ichki tizimi bilan bevosita o'zaro ta'sirda kechadi.

Bunday jarayon, bir tomondan, kriminalistika soha tilining boyishiga va xalqaro ilmiy muhit bilan uyg'unlashuviga xizmat qiladi. Ikkinchi tomondan esa, terminlarning ma'no aniqligi va barqarorligini ta'minlash masalasini dolzarb qiladi. Ayniqsa normativ-huquqiy hujjatlar va sud amaliyotida terminologik noaniqlik turli talqinlarga sabab bo'lishi mumkin. Shu bois semantik moslashuv jarayonini ilmiy asosda tahlil qilish va terminlarni izchil me'yorlashtirish zarurati yuzaga keladi [9].

Semantik moslashuvga doir misollar:

1. Fingerprinting - o'zbek kontekstida *barmoq izlari orqali aniqlash* ma'nosida: *fingerprinting natijalariga ko'ra shaxs tasdiqlandi* (texnik usuldan kriminalistik identifikatsiyaga torayish).

2. facial recognition - o'zbek matnlarda *yuzni tanish tizimi orqali aniqlash* ma'nosida: *yuzni tanish (facial recognition) orqali gumondor aniqlandi* (termin texnikadan huquqiy-amaliy sohaga o'tadi).

3. voice identification - o'zbek tilida ovoz orqali shaxsni aniqlash sifatida: ovoz identifikatsiyasi (*voice identification*) ekspertizasi tayinlandi (ixtisoslashgan ekspertiza ma'nosiga moslashuv).

4. Ballistics - o'zbek muhitda ko'pincha o'q-dorilar va qurollar bo'yicha ekspertiza ma'nosida: ballistik tekshiruv qurol turini aniqladi (keng ilmiy sohadagi tushuncha kriminalistik ixtisoslashuvga o'tadi).

5. forensic psychology - o'zbek tilida sud-psixologik tahlil sifatida: forensik psixologiya xulosasi tergovga taqdim etildi (ilmiy sohadagi atama amaliy tergov vositasiga aylanadi).

6. document examination - o'zbek matnlarda hujjatlarni ekspertizadan o'tkazish ma'nosida: hujjat ekspertizasi (*document examination*) soxtalikni aniqladi (umumiy tekshiruvdan aniq kriminalistik vazifaga moslashuv).

7. handwriting analysis - o'zbek kontekstida qo'l yozuvi ekspertizasi sifatida: qo'l yozuvi tahlili shaxsni aniqlashga yordam berdi (psixologik va kriminalistik ma'no kesishishi).

8. metadata - o'zbek tilida ko'pincha fayl haqidagi yashirin texnik ma'lumotlar sifatida: metadata tahlili fayl qachon yaratilganini ko'rsatdi (umumiy IT tushunchasidan kriminalistik dalilga aylanish).

9. chain of custody - o'zbek muhitda dalillarni saqlash va topshirish tartibi ma'nosida: dalillarni saqlash zanjiri (*chain of custody*) buzilmagan (huquqiy-protsessual mazmun bilan to'ldirilish).

10. false positive - o'zbek matnlarda noto'g'ri ijobiy natija ma'nosida: testda false positive qayd etildi (statistik/texnik tushunchaning ekspertiza kontekstida ixtisoslashuvi).

Xulosa

Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, ingliz tilidan o'zbek kriminalistika terminologiyasiga kirib kelgan birliklar til tizimida nafaqat shakliy, balki mazmuniy jihatdan ham faol moslashuv jarayonini boshdan kechirmoqda. Bu jarayon tasodifiy emas, balki zamonaviy ilmiy-texnik taraqqiyot, raqamli transformatsiya va xalqaro professional hamkorlik bilan bevosita bog'liq. Shu

bilan birga, yangi tushunchalarni o'zbek tilining ichki imkoniyatlari asosida ifodalash ehtiyoji ham muhim rol o'ynamoqda. Natijada inglizcha manbali terminlar o'zbek ilmiy-amaliy diskursida turli ko'rinishlarda mustahkamlanib bormoqda.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, terminlarning o'zlashuv jarayoni bir nechta omillar majmuasi bilan belgilanadi. Xalqaro ilmiy muloqotning kengayishi, texnologik yangilanishlarning tezligi, amaliy faoliyat ehtiyojlari, ayrim tushunchalarning to'liq tarjima qilinishidagi murakkabliklar hamda ta'lim va axborot manbalarining ustuvor ravishda ingliz tilida bo'lishi bu jarayonni jadallashtirmoqda. Mazkur omillarning har biri alohida ta'sir ko'rsatsa-da, ularning o'zaro uyg'unlashuvi kriminalistika terminologiyasining muntazam ravishda yangilanib borishiga sabab bo'lmoqda.

Strukturaviy va morfologik moslashuv masalasida esa inglizcha terminlarning o'zbek tilida kelishik, egalik va boshqa grammatik qo'shimchalarni qabul qilishi, so'z birikmalari tarkibida erkin qo'llanilishi va professional nutqda faol ishlatilishi kuzatildi. Bu holat mazkur birliklarning vaqtinchalik o'zlashma emas, balki o'zbek ilmiy tilining funksional tarkibiy qismiga aylanib borayotganini anglatadi.

Semantik jihatdan esa terminlar yangi til muhitida turlicha rivojlanmoqda. Ba'zi hollarda ma'no torayadi va aniq bir amaliy vazifa doirasida cheklanadi; ayrim hollarda esa tushuncha kengayadi yoki yanada aniqlashadi. Bu jarayon soha tilining funksional aniqligini kuchaytirishi mumkin. Biroq shu bilan birga, terminlarning turlicha talqin qilinishi ehtimoli ham yuzaga keladi, bu esa normativ barqarorlik masalasini dolzarb qiladi.

Umuman olganda, ingliz tilidan o'zlashgan kriminalistik terminlarning o'zbek tilidagi shakllanishi zamonaviy til taraqqiyotining muhim ko'rinishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Mazkur jarayonni tizimli ravishda o'rganish, terminologik variantlarni ilmiy asosda me'yorlashtirish va yagona standartlar ishlab chiqish kelgusidagi tadqiqotlar uchun muhim yo'nalish bo'lib qoladi.

Ayniqsa, normativ-huquqiy va ta'lim jarayonida terminologik aniqlikni ta'minlash masalasi alohida e'tibor talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Thomason, S. G., Kaufman, T. *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. – Berkeley: University of California Press, 1988. – 360 p.
2. Baker, P. *Lexical Borrowing and Contact in English*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2015. – 256 p.
3. Saferstein, R. *Criminalistics: An Introduction to Forensic Science*. – New York: Pearson, 2018. – 576 p.
4. Butler, J. M. *Advanced Topics in Forensic DNA Typing: Interpretation*. – Amsterdam: Academic Press, 2014. – 608 p.
5. Casey, E. *Digital Evidence and Computer Crime: Forensic Science, Computers and the Internet*. – London: Academic Press, 2011. – 840 p.
6. Coulthard, M., Johnson, A., Wright, D. *An Introduction to Forensic Linguistics: Language in Evidence*. – London: Routledge, 2017. – 270 p.
7. Nishonova, S. M. *English Loanwords as Lexical Enrichment to Uzbek Language*. – Tashkent: University Press, 2024. – 156 p.
8. Nasirova, K. S. *Semantic Shift in Loanwords from English to Uzbek*. – Tashkent: Innovation Press, 2025. – 168 p.
9. Savitskaya, E. V. *English Borrowings in Uzbek: Phonetic, Morphological and Lexical Adaptation*. – Kazan: Academic Publishing House, 2022. – 180 p.